

по батькові, які він отримав при усиновленні. Можливість збереження або, навпаки, повернення до попереднього прізвища це пріоритетне право дитини, тому суду треба з'ясувати думку дитини.

При задоволенні позову настають усі правові наслідки, закріплені у ст.ст. 237, 239 СК України. Відмова у позові означає, що все залишається в силі – усиновлений продовжує залишатися зі своїми батьками (усиновлювачами).

Пункт 14 Постанови Пленуму ВСУ від 30.03.2007 р. “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення та про позбавлення батьківських прав” передбачає обов’язок суду, який виявив під час розгляду справ про скасування усиновлення або визнання його недійсним факти здійснення посадовими особами злочинів, у відповідності до ст. 169 КК України (незаконні дії при усиновленні), реагувати окремими ухвалами.

Література

1. Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. – М.: Юрид. лит., 1974.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Зилковская Л.М. Основания прекращения усыновления по новому Семейному кодексу Украины // Гос. и право. – 2003. – № 15. – 308 с.
4. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Верховного Суду України від 30.03.2007 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 12.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 134.

УДК 347.66(477)

Н.В. Фомічова

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Розвиток і становлення нових економічних, соціально-політичних і інших відносин у суспільстві привели до змін в інституті власності. У цих умовах значно зростає необхідність розроблення правового механізму, який би належно міг захистити права та інтереси громадян України.

Правове оформлення спадкового майна становить собою сукупність правових дій, внаслідок яких визначається частка участі спадкоємця у спадковому майні і спадкоємець сам набуває право розпорядження ним.

Дослідженню охорони спадкового майна і безпосередньо процедурі оформлення і видачі свідоцтва про право на спадщину присвячено багато праць відомих радянських [1] та вітчизняних [2] цивілістів, таких, як Ю.К. Толстий, В.П. Грибанов, М.Ю. Барщевський, В.І. Серебровський, В.В. Васильченко, Є.О. Рябоконт, Ю.О. Заїка, Є.О. Харитонов, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Н.М. Баранник, А.П. Синельник, та інших.

Окрім Цивільного кодексу України (далі – ЦК), питанням оформлення та охорони спадкових прав присвячено цілу низку нормативно-правових актів: Закон України “Про нотаріат”, Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених”, накази Міністерства юстиції “Про затвердження Положення про єдиний реєстр заповітів та спадкових справ”, “Про затвердження форм книги для реєстрації заповітів, прирівнюваних до нотаріально посвідчених, посвідчувальних написів на заповітах і дорученнях, прирівнюваних до нотаріально посвідчених, та зразків цих документів” тощо.

Оформлення спадкових прав покликане не тільки укріпити становище спадкоємців, але й забезпечити їм можливість у межах, встановлених законом, бути продовженням юридичної суті самого спадкодавця. Воно також має за мету фіскальні й комерційні цілі (стягнення мита і податків, відшкодування витрат з охорони спадщини й управління нею, виплату винагороди виконавцеві заповіту).

Оформлення спадкових прав необхідне також в інтересах кредиторів і боржників спадкодавця, яким важливо знати, до кого перейшла спадщина, до кого потрібно звертатися як для здійснення прав, так і для виконання обов’язків.

Таким чином, у багатьох випадках без правовстановлюючого документа, який підтверджує придбання спадкоємцем майна спадкодавця, обійтись неможливо. Таким документом і є свідоцтво про право на спадщину [3, с. 77].

Згідно із ст. 1296 ЦК спадкоємці за законом або заповітом можуть звернутися до нотаріуса з проханням видати їм свідоцтво про право на спадщину. Прийняття спадщини є правом спадкоємця, яке він реалізує шляхом вчинення одностороннього правочину – прийняття або відмови від неї [4, с. 40].

Якщо спадщина прийнята спадкоємцями відповідно до вимог закону, відсутність свідоцтва про право на спадщину не спричиняє втрату цього права. Практично свідоцтво не потрібне, якщо переходить право на спадщину, що не підлягає реєстрації і що не вимагає будь-якого правовстановлюючого документа. Свідоцтво про право на спадщину необхідне, коли об’єктом спадкового наступництва є право власності на майно або майнові права, що потребує документального підтвердження (будинки, квартири, дача).

Покладаючи на спадкоємців обов’язок отримання свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, законодавець тим самим забезпечує їх можливість реалізовувати набуте ними право власності щодо успадкованого нерухомого майна. При переході права власності на спадкове майно за ст. 1299 ЦК у спадкоємця виникає також обов’язок проведення державної реєстрації права на спадщину.

Особливістю здійснення цієї дії є те, що вона може бути довершена тільки в нотаріуса і тільки за місцем відкриття спадщини. Згідно із законом місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно не відоме – місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, у разі ж відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. Коли це майно знаходиться в різних місцях, перевага віддається місцю знаходження рухомого майна. У разі невизначеності, коли основна частина

спадкового майна знаходиться в декількох місцях, місце відкриття спадщини встановлюється судом у порядку окремого провадження (розділ IV ЦПК) [5, с. 969].

Свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення шести місяців від дня відкриття спадщини, коли цілком визначений склад спадкоємців і виявлені кредитори спадкодавця. Оскільки отримання свідоцтва про право на спадщину є не обов'язком (за винятком, передбаченим ст. 1297 ЦК), а правом спадкоємця, останній у будь-який час може звернутися до нотаріуса з проханням видати свідоцтво. Отже, час видачі свідоцтва після спливу шести місяців з часу відкриття спадщини обмежений лише строком життя спадкоємця.

Встановлене законом правило дотримання мінімального строку на отримання свідоцтва про право на спадщину є імперативним. Навіть коли наявність достовірних даних про те, що крім осіб, які звернулися за видачею свідоцтва, інших спадкоємців, що мають право на спадщину чи на його відповідну частку, немає, це може бути підставою для видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріусом до закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини [3, с. 82].

В окремих випадках може існувати відстрочення видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину. Таке може статися в разі виникнення у спадкоємця більш віддаленої черги права на спадкування, яке може залежати від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями попередніх черг. Наприклад, у спадкоємців третьої черги за законом таке право може виникнути за наявності спадкоємців попередніх черг після закінчення одного року з часу відкриття спадщини. Також аналогічні правила діють у разі спадкування в порядку спадкової трансмісії ст. 1276 ЦК.

Можливі випадки спадкування за заповітом, складеним на користь зачатого за життя спадкодавця, але ще не народженої дитини. У цьому разі видача свідоцтва про право на спадщину і розділ майна між всіма спадкоємцями здійснюється тільки лише після народження дитини. Ця сама норма закону застосовується відносно дитини, зачатої за життя спадкодавця, але народженої після його смерті, у разі його спадкування згідно із законом.

Нотаріус, за наявності на те істотних обставин і крайньої необхідності, може до закінчення терміну на прийняття спадщини видати дозвіл на отримання частини внесків спадкодавця у фінансовій установі. Такий дозвіл нотаріус видає за письмовою заявою спадкоємців, з урахуванням особливих обставин, які мають істотне значення. Наприклад, покриття витрат з догляду за спадкодавцем під час його хвороби, а також на його поховання.

При видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкування осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва та склад спадкового майна [6, с. 85]. Всі факти, що підлягають встановленню, повинні бути підтверджені відповідними письмовими доказами. Факт смерті й час відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом органу реєстрації актів громадянського стану про смерть спадкодавця.

Доказом родинних і інших відносин спадкоємців із спадкодавцем є: 1) свідоцтво органів реєстрації актів громадянського стану (свідоцтво про народження,

про шлюб); 2) виписки з книг запису актів громадянського стану; 3) запис у паспортах про дітей; 4) копія рішення суду, що набрало чинності, про встановлення факту родинних або інших відносин.

В окремих випадках можуть бути прийняті довідки, видані підприємствами (установами, організаціями) за місцем роботи або проживання, якщо вони разом з іншими документами підтверджують родинні та інші відносини спадкоємців із спадкодавцем.

Якщо про видачу свідоцтва про право на спадщину за законом просить особа, що вважає себе утриманцем спадкодавця, нотаріус повинен пересвідчитися, що вона не була членом сім'ї спадкодавця і знаходилася на його утриманні не менш п'яти років до його смерті, а також, що ця особа була непрацездатною на день відкриття спадщини. Підтвердженням факту знаходження на утриманні можуть бути документи, які повинні містити дані про час, протягом якого особа знаходилася на утриманні спадкодавця.

При видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус перевіряє: 1) факт смерті спадкодавця; 2) наявність заповіту; 3) наявність та чинність спадкового договору; 4) склад спадкового майна, коло осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини.

Видачу свідоцтва про право на спадщину на майно, що підлягає реєстрації, нотаріус проводить після надання правостановлюючих документів про належність цього майна спадкодавцю і перевірки відсутності заборони відчуження або арешту цього майна. У разі якщо на майно накладений арешт судовими або слідчими органами, видача свідоцтва про право на спадщину припиняється до зняття арешту.

Свідоцтво про право на спадщину після смерті реабілітованого може бути видано нотаріусом на підставі відповідного рішення Комісії з питань відновлення прав реабілітованих, яке повинно містити відомості про склад спадкового майна. За наявності такого рішення документи, які засвідчували б приналежність спадкового майна померлому, не потрібні.

Нотаріус не має права затримувати видачу свідоцтва про право на спадщину після закінчення встановленого законом терміну спадкоємцям, що надали всі необхідні документи, з тієї причини, що інші особи, які претендують на спадщину, не можуть довести своє право.

Згідно із законом спадкоємець, що прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно (будинок, квартира, дача), зобов'язаний зареєструвати право власності в органах, що здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Право власності на дане майно у спадкоємця виникає з моменту державної реєстрації такого майна.

В аналогічному порядку видається свідоцтво про право на спадщину територіальній громаді, тільки основою спадкування згідно із законом у цьому разі є рішення суду про визнання спадкового майна померлої фізичної особи відумерлою спадщиною. До цього часу спадкоємець є законним (титульним) володільцем і повною мірою здійснювати свої права власника щодо цього майна (відчужувати його, здавати в найм тощо) зможе тільки після державної реєстрації прав на нього.

Законодавством передбачена можливість внесення змін у свідоцтво про право на спадщину: 1) за наявності згоди всіх спадкоємців, що прийняли спадщину; 2) на вимогу одного з спадкоємців за рішенням суду. Наприклад, у разі появи нових спадкоємців або ж у разі виявлення після видачі свідоцтва про право на спадщину нового спадкового майна. За обставин, якщо після сплину строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, за письмовою згодою між спадкоємцями спадщина підлягає перерозподілу.

У випадках недосягнення згоди між спадкоємцями з приводу бажаних ними змін (наприклад, розміру часток у спадщині) така зміна здійснюється в судовому порядку. Тоді нотаріус за місцем відкриття спадщини вносить зміни в раніше видані свідоцтва і видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину.

Якщо буде встановлений факт, що особа, якій було видане свідоцтво про право на спадщину, не мала права на спадкування, таке свідоцтво за рішенням суду визнається недійсним.

Свідоцтво про право на спадщину може бути визнане недійсним і в інших випадках, встановлених законом.

Враховуючи складність і новизну багатьох положень Кодексу, потрібно дослідження найбільш складних та спірних питань оформлення права на спадщину, і передусім тих, які отримали принципово нову та змінену редакцію законодавця. Чіткість формування норм про спадкове право сприяє однаковому їх застосуванню.

Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, зміст якого полягає в закріпленні за спадкоємцем альтернативної можливості прийняти спадщину або відмовитися від неї. Для отримання спадщини необхідно, щоб спадкоємець був закликаний до спадкування і прийняв її, тобто виразив свою волю на прийняття майнових прав та обов'язків. Прийняття спадщини становить собою односторонню угоду; акт прийняття спадщини носить універсальний характер. Він поширюється на все спадкове майно, яким би воно не було, у чому б воно ні виражалося і де б воно ні знаходилося. Якщо спадщина знаходиться в різних місцях, то спадкоємець, який приймає спадщину за місцем відкриття спадщини, тим самим приймає спадщину й у всіх інших місцях. Приймаючи спадщину, спадкоємець може навіть і не передбачати, що саме входить до складу спадкової маси.

Література

1. Толстой Ю.К. Принятие наследства и отказ от его принятия // Сов. юстиция. – 1996. – № 13. – С. 14-19.
2. Рябокони Є.О. Правові питання прийняття спадщини // Держава і право. – 2001. – Вип. 12. – С. 327-329.
3. Васильченко В.В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України “Спадкове право” // Довідник нотаріуса. – 2006. – № 2.
4. Печений О. Оформлення спадкових прав: деякі практичні проблеми // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2006. – № 5 (29). – С. 40-45.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
6. Івченко В. Порядок закликання до спадщини та оформлення спадкових прав // Юрид. журн. – 2007. – № 9. – С. 84-85.
7. Ромовська З.В. Проблеми у застосуванні норм спадкового права // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 6 (82). – С. 45-47.

УДК 347.61/64(477)

Ю.Ю. Черновалюк

ПРАВО ОСОБИ НА СІМ'Ю ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Напевне, немає права, тісніше пов'язаного з людиною, ніж право на сім'ю.

Це право знаходило своє відображення ще у глибині століть, формуючись із сивої давнини і набуваючи тих рис демократичності й рівності, яке має тепер. Ще давньогрецький мислитель Платон зазначав, що у добре влаштованій державі першими законами повинні бути ті, які регулюють шлюб. І це цілком закономірно, адже ні людина, ані сім'я не можуть існувати в суспільстві самі по собі. Сім'я – це найбільш давній соціальний інститут, що виник ще в надрах первісного суспільства. Сім'я – це суспільство в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства [1, с. 40].

Сімейно-правовий статус людини – це її обличчя в суспільстві, пов'язане зі станом сім'ї цієї людини. Сім'я як соціальний феномен, що склався в суспільстві, має для кожної окремої людини велике значення і в самому суспільстві становить загально визнану соціальну цінність. Тому нормативне регулювання сімейних відносин відображає і соціальну значущість тих видів сімейних відносин, які підлягають правовому регулюванню, та індивідуальну цінність певних видів сімейних відносин для кожної людини зокрема. Від якості та обґрунтованості правової та соціальної – цього регулювання залежить стан сімейних відносин у суспільстві, визначеність поведінки окремих осіб, які є учасниками сімейних та суспільних відносин, їх соціальне становище і правовий стан, навіть їхнє сприйняття світу і життя взагалі.

Проблеми сім'ї – завжди актуальні, бо сім'я, як живий організм, змінюється із зміною суспільства, яке у свою чергу також змінюється із зміною сім'ї. Це обумовлено тим, що сім'я як найменший осередок суспільства відтворює в собі на мікрорівні всі проблеми суспільства, і відповідно її стан, рівень і якість життя, культура сімейних відносин безпосередньо й активно впливають на стан і розвиток суспільства.

Глибока проникливість сімейно-правового регулювання в систему соціальних зв'язків суспільства вимагає досягнення високого рівня цього регулювання, побудови його на тих принципових засадах, які відповідають соціально ціннісним орієнтирам його призначення. Особливої актуальності набуває проблема правового регулювання сім'ї у світі оновлення цивільного та сімейного законодавства шляхом прийняття нового Цивільного та Сімейного кодексів [2, с. 1-2].

Питання сім'ї були предметом дослідження вчених-науковців (М.Н. Малєїна, З.В. Ромовська, Р.О. Стефанчук та ін.). Але у світі останніх історичних, економічних та політичних реформ вони потребують сучасного наукового вивчення та аналізу. В умовах формування нових суспільних відносин проблеми сім'ї безумовно набувають нового звучання.

Мета статті полягає в тому, щоб, базуючись на комплексному вивченні та аналізі наукової літератури, чинного законодавства та практиці його застосу-

вання, розкрити зміст права особи на сім'ю, визначити його характерні риси та особливості правового регулювання.

Право фізичної особи на сім'ю є складовою єдиного комплексу її особистих немайнових прав, тому поміщення його саме в Цивільному кодексі України є виправданим. Зміст права на сім'ю та умови його здійснення конкретизовані в Сімейному кодексі України.

Деякі вчені вважають, що закріплене у ст. 291 Цивільного кодексу України як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи – право на сім'ю, радше слід віднести до окремих (спеціальних) особистих немайнових прав, що виникають у сфері сімейних відносин. Адже дане право тісно пов'язане із сімейними правовідносинами і здебільшого не виникає та не існує поза ними [3, с. 261-262].

Право на сім'ю включено до першої групи особистих немайнових прав не випадково. Сім'я забезпечує людині психологічний притулок. Саме вона часто є для неї засобом виживання. У ст. 3 Сімейного кодексу України сім'я, відповідно до Загальної декларації прав людини, інших міжнародно-правових документів, названа первинним та основним осередком суспільства.

Відповідно до Віденського Міжнародного плану дій з проблем старіння (Документ ООН від 5-6 серпня 1982 р.), сім'я є основним осередком суспільства незалежно від своєї форми або організації. Як зазначено в Копенгагенській декларації про соціальний розвиток (Документ ООН від 1 січня 1995 р.), у різних культурних, політичних та соціальних системах сім'я існує в різних формах. Вона має право на всебічний розвиток та підтримку.

Ознаками сім'ї, як зазначено у ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, є спільне проживання, спільний побут, наявність взаємних прав та обов'язків. Такі ознаки сім'ї були сформульовані на підставі рішення Європейського Суду з прав людини (у справі Джонсон проти Ірландії, а також Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміна “член сім'ї”).

Право на сім'ю складається з кількох елементів: право на проживання в сім'ї своїх батьків; право на вихід з неї; право на заснування своєї сім'ї; право на недоторканність сімейного життя [4, с. 256].

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Сімейного кодексу України, особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. Право фізичної особи на сім'ю закріплене й у ст. 291 Цивільного кодексу України. Проте остання, на відміну від ст. 4 Сімейного кодексу України, передбачає право фізичної особи на сім'ю, тобто її право бути членом сім'ї, а не на створення останньої. Згідно зі ст. 291 Цивільного кодексу України фізична особа має право на сім'ю незалежно від віку та стану здоров'я. Вона не може бути проти її волі розлучена із сім'єю, крім випадків, встановлених законом.

Право на створення сім'ї є елементом сімейної правоздатності особи, яка досягла шлюбного віку, а не її суб'єктивним правом, оскільки йому не відповідає чийсь обов'язок. Суб'єктивному ж праву особи завжди відповідає обов'язок іншої особи або осіб [5, с. 71].

Конвенція про права дитини (ст. 16) передбачає право дитини на сімейне життя. Отже, право на сім'ю в сенсі права жити в сім'ї мають усі від моменту народження. Щодо права на створення сім'ї, то це право – категорія вікова [6, с. 54].

Шлюбний вік для жінки встановлено у 17, а для чоловіка – у 18 років (ст. 22 Сімейного кодексу України). Суд за заявою особи, яка досягла 14 років, може своїм рішенням надати їй право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає інтересам зазначеної особи (ст. 23 Сімейного кодексу України) [7, с.14].

Підставою для створення сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України, є шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також інші обставини, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

У рішенні у справі Ф. проти Швейцарії (1987 р.) Європейський суд ухвалив, що тимчасова заборона на повторний шлюб чоловікові, який протягом 18 років уже тричі одружувався і розлучався, є порушенням ст. 12 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, згідно з якою чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб та створення сім'ї.

Місце проживання дитини, якій виповнилося 14 років, не пов'язується з місцем проживання батьків чи одного з них. Це означає, що така дитина має право не лише за власним бажанням змінити своє місце проживання, а й вийти із сім'ї батьків, створити свою власну сім'ю [4, с. 256-257].

Створення сім'ї у зв'язку з народженням дитини не викликає сумніву, оскільки мати і дитина вже створюють фактично нові відносини, в яких вони посідають центральне місце.

Але звернемо увагу на ту обставину, що таким чином створюються нові сім'ї, які можуть існувати в рамках іншої сім'ї. Тобто автори роблять посилання на те, що в межах однієї великої сім'ї можуть існувати дві або більше сімей, що утворюватимуть складні сімейні взаємовідносини. Наприклад, з батьками проживає дочка, яка народжує дитину і надалі проживає з ними. Тобто тут існуватимуть як взаємини між батьками та дітьми, так і відносини між дідом, бабою та онуком [8, с. 34].

Окремими правомочностями права на сім'ю слід вважати можливість обирати особу, з якою створюватиметься сім'я, та можливість жити в сім'ї [9, с. 293].

Положення Сімейного кодексу України, що кожна особа має право на проживання в сім'ї, відповідає ст. 51 Конституції України, яка передбачає охорону державою сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Крім того, право на проживання в сім'ї тісно пов'язане з правом на житло, передбаченим ст. 47 Конституції України [5, с. 71].

Право на проживання в сім'ї включає, зокрема, право дитини бути забраною з пологового будинку чи іншого закладу охорони здоров'я. Право дорослої людини бути забраною із закладу охорони здоров'я (хоча воно і не записане в жодному законі) має також вважатися елементом права на сім'ю відповідно до принципу справедливості та розумності. Відповідним цьому праву має бути обов'язок одного з подружжя, дочки чи сина забрати з лікарні хворих мати чи батька, якщо вони мають для цього щонайменшу змогу [10, с. 24].

Слід зазначити, що право кожної особи на проживання в сім'ї, визначене у Сімейному кодексі України, має декларативне значення, оскільки воно не зовсім чітко асоціюється з правами інших членів сім'ї. У ч. 3 ст. 4 Сімейного кодексу України альтернатива полягає в тому, що член сім'ї може бути "ізолюваний" від сім'ї лише в певних випадках і в порядку, встановленому законом. Розкриваючи поняття "ізолюваний", можна встановити, що воно асоціюється з позбавленням волі одного з членів сім'ї. Проте таке положення слід розцінювати як зовнішній вплив на сімейні відносини, але доцільно брати до уваги й право сім'ї на відсторонення члена сім'ї від сімейних відносин. Таке положення не має спеціальної регламентації в Сімейному кодексі України, до положень якого входять лише розірвання шлюбу, позбавлення батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 119 Сімейного кодексу України), скасування усиновлення тощо, тобто окремі критерії, що свідчать про зникнення сімейних відносин. Водночас сімейні права та обов'язки можуть зникати під час існування сім'ї. Наприклад, у разі виникнення проблемних стосунків між членами сім'ї в багатьох випадках сім'ї розпадаються, а дорослі члени сім'ї (діти) починають жити окремо від батьків. У ст. 1224 Цивільного кодексу України передбачаються випадки усунення від права на спадкування, які формально символізують втрату родинних зв'язків, зокрема для сімейних відносин можна вважати несумісними випадки вчинення злочинних дій щодо одного з членів сім'ї. Так само можна трансформувати неможливість спільного проживання з одним із членів сім'ї, що передбачено у ст. 116 Житлового кодексу України, у припинення сімейних відносин з таким членом сім'ї, оскільки у ст. 3 Сімейного кодексу України встановлено критерій сім'ї – спільне проживання.

Отже, кожна особа має право на проживання в сім'ї, але не кожна сім'я зобов'язана вважати членом сім'ї будь-яку особу, а сімейні відносини зобов'язують до певної поведінки, накладають на члена сім'ї певні обов'язки, хоча і надають певні права. Це стосується як дорослих членів сім'ї, так і дітей, до яких можуть застосовуватися відповідні санкції: для дорослих дітей і членів сім'ї – за ст. 116 Житлового кодексу України, для дітей – влаштування до спеціальних інтернатів тощо [8, с. 34].

Право на сім'ю також включає право на вибір форм організації сімейного життя.

Найпоширенішою і найбільш ефективною формою організації сімейного життя з погляду інтересів подружжя, їхніх дітей та й з погляду інтересів суспільства є шлюб.

Держава надає перевагу саме шлюбній формі організації сімейного життя. Перебування в шлюбі й нині залишається в суспільній свідомості елементом престижу. Шлюб розцінюється як запорука міцності сім'ї, хоча не завжди реально виступає такою запорукою.

Незважаючи на різноманітні заборони та переслідування, продовжує існувати конкубінат (від лат. *concubinatus* – позашлюбне співжиття, або, як кажуть у народі, "життя на віру") Від адюльтеру конкубінат відрізняється тривалістю, не анонімністю, відкритістю взаємин, відсутністю формальних перешкод до реєстрації шлюбу; від шлюбу – відсутністю державної реєстрації [6, с. 54].

Якщо, скажімо, чоловік, не розірвавши шлюбу, проживав з іншою жінкою, він реалізує своє право на приватне життя. Але говорити про сім'ю в цій ситуації важко, незалежно від почуттів, які між цими людьми панують. Оскільки йдеться про порушення чоловіком подружньої вірності, то все те, що засновано ним, формально не є сім'єю. Адже одночасно у двох сім'ях перебувати неможливо [10, с. 21].

Ставлення радянської держави до конкубінату в різний час було різним. Сімейне законодавство Російської РФСР визнавало фактичні шлюби. За Кодексом 1926 р. фактичний шлюб визнавався на паритетних (тобто рівних) засадах із зареєстрованим у ЗАГСі. Однак наявність фактичного шлюбу в кожному випадку належало підтвердити рішенням суду.

Кодекс про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану Української РСР 1926 р. вирішував проблему фактичних шлюбів інакше: права та обов'язки подружжя породжував лише зареєстрований шлюб. Але була тут одна цікава деталь: особа, яка перебувала у фактичних шлюбних стосунках, могла в односторонньому порядку зареєструвати шлюб. У разі заперечення передбачалося заперечення такої реєстрації.

На практиці відбувалося майже цілковите зрівнювання фактичного та зареєстрованого шлюбу. Це зумовлювалося великою питомою вагою фактичних шлюбів, необхідністю захисту інтересів жінок, які залишилися з дітьми.

Така ситуація тривала до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р., який надав юридичного значення лише зареєстрованому шлюбу.

Указ призвів до формування негативної суспільної оцінки таких стосунків, до заперечення їх сімейної сутності. Останніми роками ситуація почала змінюватися. Дедалі частіше в літературі, судових актах замість слова "співмешканець" зустрічаються слова "фактична дружина", "фактичний чоловік". Почастішали випадки вживання слів "фактичний шлюб", "фактичні шлюбні стосунки".

Передумови конкубінату різні. Найчастіше це зневіра у шлюбі осіб, які вже перебували в ньому, пересторога можливого повторення неприємного шлюбно-розлучного процесу.

Такі союзи не є об'єктом статистики, але, за різними даними, їх кількість зростає. Конкубінат може виконувати ті самі функції, що й шлюбна сім'я, тому заслуговує бодай на те, щоб бути визнаним як форма організації сімейного життя. Це, звичайно, аж ніяк не означатиме виправдання "вільного кохання" [6, с. 54-55].

Повага до особи, якою перейняті Конституція України і Цивільний кодекс України, вимагає спокійного, без упереджень, ставлення до незвичного для загалу права: права особи обирати форму організації свого особистого сімейного життя. Право на повагу до сімейного життя охороняє особу від зовнішнього втручання в сімейні справи, від розголошення інформації про приватний бік її життя. Слід зазначити, що ця норма є моральною, а не правовою нормою. Вона декларативна, тобто не має правової санкції, тому може лише сприяти виникненню зазначених відносин.

Тасмниця приватного життя забезпечує автономію особистості в суспільстві, збереження індивідуальності, дозволяє обмежити індивіда від усіх інших і кож-

ного. Приватне життя має різноманітні прояви. Деякі аспекти приватного життя взагалі не регулюються законодавством (наприклад, відносини дружби, поваги, любові та ін.), проте таємниця приватного життя підлягає охороні [11, с. 153].

Також необхідно зазначити правомочності, що мають дуже важливе значення в загальному контексті права на сім'ю. Це право особи на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває, та можливість особи вживати заходів щодо збереження сім'ї (ст. 56 Сімейного кодексу України). Ніхто із сторонніх осіб не має права вимагати розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання.

Підводячи підсумок, необхідно зробити висновок, що право на сім'ю є одним із найважливіших прав особистості. Воно є складовою частиною єдиного комплексу її немайнових прав. Держава створює людині умови та забезпечує охорону права на сім'ю, а також таємницю сімейного життя, заохочує та підтримує осіб, які вирішили створити сім'ю. З цією метою право на сім'ю, на повагу до свого сімейного життя, охорону від зовнішнього втручання та від розголошення інформації про приватний бік життя закріплене на рівні правового принципу в міжнародно-правовому, а також державному законодавстві.

Література

1. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 1. – С. 40-42.
2. Калітенко О.М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2001. – 20 с.
3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2007. – 626 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.
5. Сімейне право України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – 400 с.
6. Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб // Укр. право. – 1997. – № 1. – С. 47-60.
7. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – 464 с.
8. Сімейний кодекс: Наук.-практ. коментар / За ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2008. – 1248 с.
9. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. Є.О. Харитонова. – Х.: Одісей, 2006. – 1200 с.
10. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – К.: Ін Юре, 2003. – 532 с.
11. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: МЗ Пресс, 2001. – 244 с.